

Хизметли С.

Kazakh-Turk International Academy, Алматы, Қазақстан

E-mail: ydu2006@mail.ru

ОРИЕНТАЛИЗМНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ, ДАМУЫ ЖӘНЕ ТАРМАҚТАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада ориентализмнің дамуы, тарихы және оның мақсаттары қарастырылған. Ориентализмнің қалыптасуын еуропалық философтар мен ғалымдар Таяу Шығыс, Азия және Солтүстік Африка елдерінің мәдениеттерін, тілдерін және тарихын зерттей бастаған ағартушылық дәуірінен бастауға болады. Батыстықтар 18-ғасырдың аяғынан бастап Шығысты танып-білу мақсатымен жолға шығып, гегемониясына қарасты барлық күшін қолданып, Шығысқа енген болатын. Осы тұста академиялық еңбектер мен басқа да жемісті әрекеттер Шығыстың өмірімен ұштастырылған. Еуропада осы сипаттағы еңбектер мен әрекеттер ориенталистік (шығыстану) жұмыстары XVII ғасырдың соңғы ширегінен басталатын «миссионерлік әрекет» пен ориентализмді туғызды. Жұмыстың мақсаты - тарихи авторлар мен еңбектерге сүйене отырып, ориентализмнің дамуына, тарихына шолу жасау және Ислам мен Батыстың қарым-қатынасын көрсету. Мақалада келтірілгендей, Ориентализм Шығыс пен Батыс арасындағы мәдениетаралық диалог пен алмасуды жеңілдетуге ұмтылады. Жұмыс барысында сипаттау және талдау әдістері қолданылып, тақырыпты тереңінен түсінуге мүмкіндік беріледі. Зерттеу жаңалығы - тарихи қайшылықта дамыған Батыс пен Шығыстың ресурстарға бай ислам әлемі арасында өзара түсіністік пен тиімділікке негізделген оң және нәтижелі қарым-қатынастар, сондай-ақ шынайы диалогтар орнату тұтастай алғанда жаһандық қоғамдастыққа тұрақты түрде пайда әкелетін көзқарастар қарастырылды. Зерттеу нәтижелері ориентализмнің мақсаттары көп қырлы және күрделі екенін айтып, олар зерттеуге, өкілдікке, диалогқа және мүмкіндіктерді кеңейтуге байланысты бірқатар мақсаттарды қамтитынын көрсетеді. Осы мақсаттармен айналыса отырып, шығыстану ғалымдары ерекше, өзара байланысты және әділ әлемдік қауымдастыққа үлес қоса алады.

Кілт сөздер: ориентализм, шығыстанушылар, Шығыс және Батыс, Исламийят, диалог, миссионерлік әрекет, мәдениет.

Кіріспе

Ориентализм – Шығыстың, атап айтқанда Азия мен Таяу Шығыс елдерінің мәдениетін, тілін, тарихын, өнерін зерттейтін ғылыми ағым. Ориентализмнің тамыры ежелден бар және тарих бойы көптеген өзгерістер мен дамулардан өтті. Ориентализм ғылымының ғылыми пән ретінде пайда болуы ежелгі дәуірде, Батыс өркениеттері Шығыс мәдениетімен байланыса бастаған кезде басталды. Орта ғасырларда шығыс елдерінің мәдениеті мен тілдерін зерттеуге маманданған университеттер мен ғылыми институттардың құрылуы арқасында шығыстану ғылымы жүйеленіп, жүйеленді. 19 ғасырда отаршыл державалар Шығыс халықтарының мәдениеті мен әдет-ғұрпын белсенді түрде зерттеп, талдай бастағанда шығыстану жаңа серпін алды. Қазіргі уақытта ориентализм – шығыс елдерінің тарихы, діні, өнері, әдебиеті мен саясаты саласындағы зерттеулерді қамтитын көп қырлы және алуан түрлі бағыт.

Зерттеу әдістері

Берілген мақалада ориентализмнің қалыптасуы, дамуы мен тармақтары, әлеуметтік-мәдени үдерістері, сондай-ақ діни-философиялық наным-сенімдері сараланды. Зерттеу

ақпаратты талдау және синтездеу, тарихи сын, салыстырмалы талдау әдістерін қолдану арқылы жүргізілді. Жұмыстың маңызды бөлігі тарихи құжаттарды зерттеу және түсіндіру, сондай-ақ Шығыс мәдениеті саласында маманданған тарихшылардың еңбектерін талдау болды. Алынған мәліметтер Шығыс мәдениеттерінің қалыптасу және даму үдерісіндегі негізгі тенденциялар мен заңдылықтарды анықтау мақсатында жүйеленіп, талданған.

Талқылау

«Ориентализмнің пайда болуы, дамуы және тармақтары» тақырыбындағы мақаланың зерттелу деңгейі - орташа. Бұл мақалада ориентализмнің негізгі тарихи-теориялық аспектілері қамтылған, әдіснамасы мен тақырыптың өзектілігі туралы біраз ақпарат берілген және ориентализмнің кейбір салаларын қозғауы мүмкін дегенді білдіреді. Дегенмен, мақалада тақырыптың барлық аспектілері мен перспективалары жеткілікті терең және егжей-тегжейлі қарастырылмаған болуы мүмкін. Ориентализмді жан-жақты түсіну үшін осы тақырып бойынша басқа да әдебиеттер мен зерттеулерге жүгіну ұсынылады.

Зерттеу нәтижелері

Қалыптасуы және тарихшасы

Батыс мемлекеттері мен христиан-иврив қоғамдарында «Шығыс халықтарының» тарихын, тілін, дінін, мәдениеті мен әдебиетін зерттейтін қозғалыс «шығыстанушылық» (ориентализм), бұл салаларға байланысты зерттеу жұмыстары жүргізген, ғылыми еңбек жариялаған немесе шығармалар жазған мұсылман емес ғұламалар немесе христиан-яхуди жазушыларды- ғалымдарды «шығыстанушылар» (ориенталистер) деп атаған.

Ориентализм (шығыстанушылық) адамзат тарихының маңызды оқиғаларының бірі болып, түрлі сипаттарда қабылданып, бағаланған болатын. Тумендегі анықтамалар осыны растауда:

“Ориентализм Еуропаның ойдан шығарған нәрсесі емес. Ол бірнеше ұрапқтың бірлесе отырып жұмыс істеп, көп уақыт бойы күш сарп етіп жаратқан маңызды доктриналар мен машықтардың пактісі болып табылады”.

“Ориентализм әсіресе Англия мен Францияның Шығысқа қатысты ерекше бір ортақтығы болып табылады. Ағылшын, француз және американдық батыстың бүкіл күшін бір араға жинаған және үлкен жігермен нәтиже беруін жалғастырған бұл ортақтықтың жаратқан еңбектерінің жиынтығына «ориенталистік шығармалар» деген атау таңамын”.

“Батыстықтар 18-ғасырдың аяғынан бастап Шығысты танып-білу мақсатымен жолға шығып, гегемониясына қарасты барлық күшін қолданып, Шығысқа енген болатын. Осы тұста академиялық еңбектер мен басқа да жемісті әрекеттер Шығыстың өмірімен ұштастырылған-тын: мұражайларда көрмелер ұйымдастырылып; колонияларда басқару формалары қайта қарастырылып; жаңа және заманға сай бюролар ашылып..., ұлттық мінез-құлық пен дінге байланысты жап-жаңа ойлар туындаған болатын.”

“Ориентализм эстетикалық, танымдық, экономикалық, әлеуметтік, тарихи-филологиялық мәтіндер арқылы “түсіндіруге” бағытталған геэкономикалық көзқарастардың жиынтығы болып табылады.”

“Шығысты түсіндіру түрі 18-ғасырдың соңғы жылдарында өзгеріске ұшырады. “Бүгінгі ориентализм” деп аталатын шығыста Ислам және мұсылмандарда “диалогты” ұнатқан бұл жаңа қозғалыс бәрінен бұрын ғылымға бағыттталып, жаңа бедел мен тәртіпке ие болған. Шығыс тілдері, діндері, мәдениеттері және өркениеттері салаларына жаппай кіріскен ориенталистік еңбектер жалпы айтқанда заттай және рухани құрылымымен қатар Шығысты, шығыс адамын тануды әрі танытуды көздейді.” [1].

Ориентализмге байланысты анықтамалардың әртүрлі болуы сияқты оны қарастырудың түрлері де алуан түрлі. Оны толығымен қабылдайтын, толығымен қабылдамайтын, жартылай

қабылдайтын және жартылай қабылдамайтын пікірлері бар. Бұның ең маңызды себебі ориенталисттердің көп жағдайда оқырманның ойында сұрақ белгісін туындатқызатын әдіс қолдану арқылы шығыстанушылықпен айналысулары; мақсаттарын құпия түрде ұстауы немесе басқашалап көрсетуі; Ислам мәдениеті мен өркениетін күдікпен зерттеулері болып табылады. Сынаушылық пен күдікшілік олардың жалпы алғанда шығыстанушылыққа, жекелегенде Исламият және өркениетіне байланысты еңбектерінің ең көрнекті ерекшеліктерін құраған.

Бұған қоса ориенталисттердің ішінде шығыс тарихын, Ислам тарихын және өркениетін “бүкіл адамзат тарихының кішкентай бір моделі” ретінде қарастырғандары да бар. Арнольдтың “Исламның таралуы” (L'Expansion de l'Islam), Андре Мишельдің “Ислам және өркениеті” (Islam et Sa Civilisation) Маршалл Дж. С. Ходгсонның “Исламның серуені” (The Venture of Islam) атты еңбектері осы түрге мысал бола алады.

Шындығында ориенталисттердің Ислам дініне және Ислам ілімдеріне, мәдениет пен өркениетіне байланысты еңбектерінде көбінесе болымсыз көзқарас орын алады. Бұл жағдай мұсылман халықтарда шығыстану және шығыстанушыларға деген жалпылама күдік пен сенімсіздік түсініктерінің қалыптасуына себеп болған. Ориентализмнің даму тарихы және зерттеу салалары бұл түсініктердің орын алуының басқа бір себебі. Мысалға Дози мен Катанидің Ислам тарихы, Гольдцихердің хадис, Шахтың фыких туралы жазғандарына назар аударатын болсақ шығыстанушылардың еңбектерінің нәсілшілдікке, дінге және мазхабқа құлай сенушілік т.с.с. себептермен «болымсыз әдістеме, қате ұсыныс, жамандау» әдістерімен “ориентализмді” жүзеге асырып, “Исламиятты” (Ислам дінін, мәдениеті мен өркениетін) зерттегендіктері байқалуда.

2. Ориентализмнің мақсаттары, зерттеу салалары мен тармақтары

Шығыстанушылықтың туындауын бір-ақ себеппен түсіндіру дұрыс болмас. Көптеген зерттеуші-жазушылар ориентализмнің туындауының себептері мен мақсаттарын: діни себептермен, отарлаушылықпен, сауда-саттық салаларымен, саяси факторлармен, ғылыми себептермен материализациялап байланыстырған. «Ориентализмді капиталистік жүйені», материалистік ойды» Шығысты бағындыру әрекеттерімен байланыстырғандар да болған.¹

Батыстықтардың ориентализмнің мақсатына бағытталған XVII-ғасырда аудармалар жасау мен басылымдар шығарумен басталған Шығыстанушылыққа байланысты еңбектері XVIII-ғасырда жалғасын тапса; XIX-XX ғасырларда болса мәдени және ғылыми салаларда қарқынды түрде дамыды. Дамыған батыс мемлекеттері мен халықтарының игерген ғылыми және технологиялық мүмкіндіктерінің арқасында бұл ғасырларда назарын Шығысқа және Исламға аударуы; Орта-Шығыс, Шығыс және Солтүстік Африка мұнайларының орын алуы шығыстанушылық және Исламият салаларында жан-жақты зерттеулердің жүргізілуіне жол ашты. Оның үстіне батыстықтардың Шығыс елдерді тауып, оларды отарлау жолдарын қарастырулары мұсылман елдері мен олардың құндылық нормаларын жан-жақты және ғылыми әдістеме негізінде қарастыруды қажет етті. Баспа, аударма мен зияткерлік жұмыстарының ерекше жүзеге асқан жерлер Париж, Лондон, Лейден, Рим және оларға ұқсас қалалар ориенталистік (шығыстанушылық және Ислам) зерттеулердің орталықтарына айналды. Батыстықтар бұл саладағы жұмыстарының нәтижесінде түрлі мақсаттармен жазылған көптеген еңбектер шығарды. Алайда, капиталистік әлемнің отарлау жұмыстарын оңайлату мақсатымен жасалынған бұл ғылыми әрекеттер және көптеген ориенталисттің тарапынан алға тартылған болымсыз көзқарастар мен дұшпандық пиғылдар тәуелсіз Шығыс мемлекеттерін, “Ислам мен оның өркениетін” жоя алмаған; оған қоса батыстық қоғамдардың бұл жаңа әлем туралы маңызды мағлұмат алуларын қамтамасыз еткен болатын.

Бұл жағдайда батыстықтар «жаңа шығыстанушылық-исламият стратегиясын» қалыптастыруға тырысты. Ол жаңа стратегияның аты болса «батыс-шығыс диалогы» немесе «Ислам-Христиан диалогы» деп аталды. XX-ғасырда Батыстың материалдық жағынан дамып

өрбуінің есесіне рухани және этикалық жағынан шөгуге Шығыстың материалдық және рухани потенциалын (адам ресурсы, мұнай, алтын, шикізат, азық-түлік т.с.с.) пайдалану ойы мен мұсылман қоғамдарына тиесілі “материалдық және рухани потенциалды” бөліске салу немесе өзіне қарату түсінігі, “келіскіш, үйренгіш-синтезші” Ислами ойды қалыптастыру ізденістері, осындай “диалог процесіне” кіруге итермелеген негізгі факторларды құраған болатын.¹

Бұған қоса “диалогпен” іздестірілген және мақсат тұтылған басқа да нәрселер болған. “Диалогтың арғы жағы” немесе “көрінбейтін мақсаттары” деп айтуға болатын бұл тұстар бөлек зерттеудің тақырыбы болып табылады. Тойнби, Ват, Тернер, М. Лило», Ходгсон сияқты “жаңа исламтанушылары” еңбектерінде “байыпты және болымды пікір” қалыптастырған; Шығыс пен Батыс арасында, Ислам және мұсылман қоғамдармен шынайы диалогтарды қолдайтын сыңай танытуда; ғылыми және объективті болуға тырысуда.

Шындығында дамыған Батыспен бай жерасты және жерүсті ресурстарға ие, бірақ әлі дамымаған Шығыс жүздеген жылдар бойы бір-бірімен соғысып, дұшпандық өрекеттерінің ішінде болған Христиандық әлем мен Шығыс Ислам әлемі арасында екі жақты тиімділікке негізделген жақсы қарым-қатынастардың, шынайы диалогтың болуы әр уақытта бүкіл адамзат әлемінің пайдасына шешілмек.

Танымал шығыстанушы М.Г.С. Ходгсон бұндай диалогтың қажет екендігін былайша түсіндіреді:

“Басқаларды сыйламайтын бір адамның өзін-өзі сыйламайтындығы туралы пікір адамдар арасында әрдайым дұрыс болып отырған; сонымен сатар адамның басқаларға құрмет көрсетуі үшін оларға қымбатты болып табылатын нәрселер арқылы қол жеткізу керек. Бұл афоризм жеке дара адамдарға қолдануға болатын сияқты топтарға да қолдануға болады. Бұл афоризм адамзаттың кезкелген бөлігіне қатысты мәселелерді» бүкіл адамзатқа тиесілі және одан бөлек өмір сүріп жатқан қоғамның бұларды шешуге күші жетпейтін бүгінгі әлем қоғамы үшін айрықша қолданбалы болып табылады. Бұдан былай бәсекелес немесе қарсы пікірдің элементтерін алдаушы немесе ақымақ деп есептеп бір шетке ысырып тастай алмаймыз. Бәріміз өз дәстүрлерімізге құрметпен қарауды басқа дәстүрлерді құрметтеуді үйрене отырып үйренуіміз керек.” [1].

Соңғы кездерде түрлі орталарда және баспа беттерінде жиі айтылып жазылатын: Еуропа Одағы, НАТО, ЮНЕСКО, Біріккен Ұлттар Ұйымы, Қаратеңіз Мемлекеттерінің Аумақтық Достастық Конгресі, Дамыған 20 Мемлекет Ұйымы, ОПЕК, Мұсылман Мемлекеттерінің Достастық Конгресі, Еурік мемлекеттер Ұйымы. Шангхай Ұйымы, Түрік мемлекеттері Ұйымы сынды халықаралық және аумақтық сипаттағы құрылымдар мен бірлестіктер арқылы жүзеге асырылуы көзделген «глобализм-жахандау» (әлемді кішкене үйге айналдыру) қарбаластары діндер, қоғамдар, мәдениеттер мен құрлықтар арасында жаңа диалог ізденістерінде ықпалды болып табылатын басқа бір элемент болып табылады.

«Дос болу және бейбіт өмір сүру әлбетте дұшпан болудан және соғысудан абзал. Оның негізі болса танысу және диалог болып табылады» [2].

Алайда, диалогтың пайдалы болуы үшін Исламға байланысты зерттеулер жасаған батыстықтарға диалог тақырыбында маңызды ауыртпалық түсуде. әуелі олар зерттеулерінде “классикалық шығыстанушылық немесе исламтанушылық түсініктен” қол үзулері қажет [3]. Дұшпанша емес, досша сыңай танытулары керек. Жалпы Шығыс халықтарына, мәдениеттері мен өркениеттеріне, діндері мен тілдеріне құрмет көрсету керек; айрықша да мұсылман қоғамды тіл, дін, нәсіл және мазхаб негізінде айырып бөлшектеуге бағытталған пікірден бас тартулары керек [4]. Осыған байланысты мұсылман қоғамында мазхаб және нәсіл-аумақ негіздерінде бөлушілік жасау; нәтижесінде шиилікті сунниліктің алдына шығару, олардың әр бірін екі бір-бірінен бөлек дін ретінде көрсету; хадисшілерді философтарға, теологтарды-кәләмшыларды сопыларға дұшпан етіп көрсету; түрлі мазхабтар, тариқаттар және

философиялық ағымдарға қатысты жамиғаттар немесе араптар, парсылар, түріктер, барбәрлер және басқа ұлттар арқылы нәсіл, тіл, мазхаб, әдет-ғұрып, мемлекет немесе аумақ негізінде түрлі «исламдар» (шии Ислам, сунни Ислам, Арап Исламы, Түркі Исламы) жарату[5].; Исламды террор, анархия және соғыс діні, мұсылмандарды террористтер, анархисттер және қан төгушілер ретінде таныту немесе олардың қатарында көрсету, Ислам және оның мәдениеті мен өркениеті туралы жаңсақ пікір қалыптастыру түсініктерінен және ізденістерінен бойын тартулары қажет. Исламның сенім, құлшылық және адамгершілік негіздерін тікелей "Исламның өзіндік қайнар көзіне" сәйкес қарастырулары керек. Исламдандырылған мәдениет немесе батыстық өлшемдер, даму мен өркендеу заңдылықтарын немесе мұсылман халықтарына тән жағдайларды ислам мен оның мәдениетін қарастыруда жеке-жеке критерий ретінде алмаулары тиіс.

«Бірлік пен бейбітшілікте болу бүлікшілік пен бөлінушілік жағдайында өмір сүруден жақсы. Адамзат дүниесі сүйіспеншілік пен достыққа барлық нәрседен бұрын мұқтаж болып тұр» [6].

Шындығында, мұраға алған көне өркениетті жоғалып кетуден сақтап, ислам мәдениетінің жоғары сипаттары, жан-жақты құндылықтары негізінде "исламдандыра-исламиндіре" немесе синтез жасап бүгінгі күнге дейін жалғасуын қамтамасыз ету арқылы ислам «өмір сүру үшін өмірлік ету қажет» деген фәлсафаға ие екендігін батыстықтарға, әсіресе, ориенталистерге көрсете білген. Мұсылман мемлекеттері мен халықтары да, өз діндерінің негіздеріне мойынсұна отырып, ғасырлар бойы қоластында өмір сүрген христиан, иврит, мәджуси, буддист және басқа да діндерге тиісті қауымдарға кішіпейілділік танытып, олардың жан саулығы мен мал саулығын, сондай-ақ саватты өмір сүру салтын қамтамасыз ету арқылы өзара келісім мен жахандану түсінігінің көш бастаушылары болды.

Негізінен, дінаралық және халықаралық қатынастардың басы көне дәуірлерге барып тіреледі. Мұсылмандардың христиандармен, исламның христиан дінімен, ивритпен байланысы ислам дінінің Меккеде пайда болуы, яғни Қазірет « Мұхаммедтің елшілігімен басталады. Ислам Пайғамбары дінді жеткізу мен оған шақыруда алғашқы үндеуін мүшріктерге, христиандар мен яхудиелерге жасады[7].

Сонымен қатар, Араб түбегінде исламның алғашқы кезеңінде де, Өз. Мұхаммедтен кейінгі шақтарда да мұсылмандар, христиандар және яхудиелер бірге өмір сүрді; кейде тағдырлас болып, жақсы-жаман жағдайларды бірге бастан кешірсе, кейде бір-бірімен жауласып, соғысып отырған. Жаулау әрекеті жүзеге асқан территорияның маңызды бөлігін Алдыңғы Азия, Африка және Еуропа сияқты христиан және яхуди қауымдары ғұмыр кешкен өлкелер құрады. Ислам мәдениеті мен өркениеті де осы территорияларда қалыптасып, дамыды.

Дегенмен де, ислам және мәдениеті яхуди және христиан қауымдарының бір бөлігі тарапынан «жаңа қан, жаңа жан» деген түсінікпен қабылданса, олардың басқа бөлігі жаңа дін мен өркениетін өздері үшін зарарлы әрі қауіпті деп санап, сондықтан да оны мойындамады. Сонымен бірге, ислам және мәдениетінің алғашқы төрт жүз жыл ішінде Орта Шығыс, Африка (әсіресе Солтүстік Африка) және Еуропаға (Испания) ұласуына кедергі жасалына алмаған. Бұл жағдай христиан және яхуди қауымдарын екі жақты әрекет жасауға итермеледі. Оның бірі материалды және рухани құндылықтарын қорғай отырып өміршеңдігін жалғастыру, ал екіншісі ислам мен мәдениетінің жайылып, дамуын тоқтату болды[8].

Міне, осы түсінік пен әрекет, бір қарағанда, «шығыстанушылықтың» басталғандығын білдірді.

Батыс дүниесі, яғни яхуди және христиан ұлыстарынан тұратын әлем исламның жайылу- таралу және даму кезеңінде (алғашқы 3-4 ғасырлық кезең) ескі басқару жүйесінен туған ішкі қайшылықтармен, әлеуметтік, экономикалық, саяси және мәдени дағдарыстарымен әлек болып жатты. Дін және ағымдар арасындағы қақтығыстар, саяси

билік, шіркеу мен халық арасындағы билік үшін күрес батыстықтардың әбден ығырын шығарды. Ислам мен оның мәдениетінің Батысқа әсер ете бастауы бұл әлемдегі дұшпандық пен ішкі қайшылық жағдайын біршама тоқтатса да, олардың күш біріктіре отырып жаңа дін мен оның өкілдеріне қарсы күресу түсінігінің қалыптасуына себеп болды. Яғни Араб түбегінде пайда болып, Алдыңғы Азия қауымдары арасында жайылған жаңа дін, христиан қауымдары мен яхудиелерді араларындағы ішкі қайшылықтар мен үстемдік жолындағы күрестерді қойып, бірлік пен ынтымақ жағдайында болуға мәжбүр етті[9].

IX ғасырдың соңы мен X ғасырдың басында Орта Азия түрік халықтарының мұсылман болуы, кейін ірі мемлекеттер құрып исламның саяси, билік, әскери және ғылыми күші ретінде тарих сахнасына шығуы әлем тарихының барысын да, христиан дүниесінің әрекет өрісі мен мүддесін де өзгертіп жіберді. Салжұк билеушісі, түрік сұлтаны Мәлікшахтың 1072 ж. аббастық халифадан "мүміндердің әміршісі" (әмиру-л-муминин) атағын алуы, христиан дүниесін исламның толығымен Орта Шығыстан шығарылатындығы туралы ойға жетеледі. Нәтижеде шіркеу исламға қатысты не болса, барлығын құртуды көздейтін күшке енді. Бұл түсініктің қанды көрінісін 1096 ж. басталып екі ғасырға созылған Крест жорықтары құрады. Тек, Крестшілік идеясын ұстанған христиан жаулаулары түрлі сипаттармен мұсылман өлкелерінде бүгінге дейін жалғасып келген[10].

Дегенмен де, соғыс алаңындағы қанды ұрыстарда христиандық батыс жеңіске жетпеген. Сондықтан «Мұсылман дүниесінде христиандықты жаю және батыс мәдениетінің үстемдігін орнату» үшін бұдан былай арнайы жолдар іздеу мәжбүрлігін сезінген. Батыстың мұндағы көздеген мақсаты немесе ең басты мүддесі мәдениет пен ғылым арқылы мұсылмандарды өз құндылықтарынан алыстатып, батыстандыру немесе христиандандыру болған.

Еуропада осы сипаттағы ориенталистік (шығыстану) жұмыстары XVII ғасырдың соңғы ширегінен басталатын «миссионерлік әрекет» пен ориентализмді туғызды.

Тек, ориентализм саласындағы маңызды жұмыстар бір ғасырдан соң, яғни XVIII ғ. соңына қарай жүзеге асты. Алғашқы шығыстанушы ғалымдар шындығында үлгі тұтарлық ынтамен бір жағынан негізгі ислам ғылымдарына тиісті қайнар көздердің сындарлы мәтіндерін әзірлесе, екінші жағынан сол дәуірдің өзекті мәселелеріне байланысты зерттеулерін жариялай бастаған еді. Қазіргі түсінік бойынша алғашқы ғылыми зерттеулер болса, тек XIX ғасырдың алғашқы ширегінен бастап кітаптар мен түрлі журналдардағы мақалалар түрінде баспаға жіберілді[11].

Миссионерлік әрекет аймағының ең маңызды бөлігін мұсылман өлкелері құрағандықтан, алдымен ол өлкелердің тілі үйреніліп, халқын әлеуметтік, мәдени және экономикалық жағдайымен бірге танып-білуге әрекет жасалған-ды. Кейін ол жерлерде христиандық пен батыс мәдениетін үстем қылатын жұмыстар басталған болатын[12].

Ориентализм жұмыстары да, миссионерлік және өзара түсіністік әрекеттері де христиан дүниесінің рухани орталығы «Ватикан» тарапынан басқарылды. Бүгін де христиан дүниесінің жүрегі саналатын папалық- Ватиканда Миссионерлік жөніндегі Министрлігін, Шығыс-Батыс Ислам-Христиан Диалогы департаментін құрған. Оларды күшейту мен ұйымдастыру, қызметін барлық елге жаю мақсатымен де Еуропаның бірқатар өлкесінде (Алмания, Франция, Бельгия, Италия, Англия және т.с.с.) институттар ашқан[13].

Папалық немесе Ватикан 1593-1608 жж. аралығында, яғни Папалықтың Еуропа өлкелері мен патшаларына билігі жүріп тұрған тұста Португалия мен Испания корольдеріне өз есігін ашып, есігі ашылатын барлық өлкелерге миссионер жіберу мүмкіндігін береді. Сонымен қатар, корольдерге берілген бұл үлкен мүмкіндіктен соң Парижде Сыртқы миссионерлік дін адамдарын дайындайтын оқу орны ашылып, бұл оқу орнының барлық қажеттіліктері Папалық- Ватикан тарапынан қамтамасыз етіліп отырған. Мұндай жетістіктерден соң Шіркеу мемлекет қызметкерлерімен өте жақсы қарым-қатынаста болып,

миссионерлік жолда олармен қоян-қолтық әрекет жасаған[14]. Сонымен қатар, қызмет өрісі мен мүддесі кеңейген шығыстанушылар (ориенталистер) мен миссионерлер де капитализм мен миссионерліктің бірге үстемдік етуі жолында егіз лақтай жүрген.

Бұл жұмыстарды айқындап, қысқа уақытта қорытынды шығаруда да бірқатар істер атқарылған. Мёселен, Франция королі XIV Луиз 1691 ж. Шығыс жазбаларын жинау үшін ғалымдар мен миссионерлер жөнелткен. Бастапқыда Шіркеу мен Еуропа корольдіктері тарапынан дінді тарату құралы ретінде қолданылғысы келген ориентализмнің басқа жағы осы дәуірден бастап ашық көріне бастады. Ол - Батыстың, дипломатияның көмекшісі болған, саяси және сауда саласындағы саясаты. 1669 жылдың 18 сарашасындағы Корольдік кеңестің шешімімен Францияда туған 6 жасөспірім Стамбул мен Измирге шығыс тілдерін (арабша, парсыша, түрікше) үйрену үшін жіберілген. 1718 ж. болса осы мақсатпен Стамбулға жіберілетін студент саны 12-ге артқан. Олардың шығындарын Марселия Сауда Палатасы көтерген[15].

Колберт (1669) Шығыс пен ислам әлемінің басты үш тілің араб, түрік және парсы тілдерін Францияда француз жастарына үйретіп, олардан елшіліктерде жұмыс істейтін аудармашы-миссионерлерді дайындау пікірін ұсынды. Бұл пікір 1721 ж. Луиз де Гранд колледжінде тіл үйрету мектебінің ашылуымен жүзеге асты.

Сонымен бірге, Француз төңкерісінен соң Франция үкіметі 1795 жылдың 29 сәуірінде Парижде, Сорбонна университетінің жанында "қазіргі шығыс тілдері жоғары оқу орнын" (L'école des hautes études) ашып, заманауи-модерн ориентализмнің ықпалды күшке ие бола отырып өмірге келуінде маңызды рол атқарды[16].

Сильвестре де Саки бұл оқу орнына араб тілі оқытушысы ретінде тағайындалып, 1824 ж. осы оқу орнының директоры болған. Міне, осы мектеп бүкіл Еуропа мен Шығысқа дипломатиялық мекемелерде қызмет жасайтын аудармашылар мен ғалымдарды жетілдірді.

Модерн ориентализмді ортақ әрекет жасайтын және жоспар-жобасын дайындайтын капитализмнің көмегімен артта қалған өлкелерді Еуропаның отары ету жобасының бір тармағы екендігін айту соншалық қате деп саналмас[17].

Қорытынды

Қорыта келе, ориентализмнің әлемдік мәдениетке, ғылымға және қоғамға әсері мен маңызы туралы айтуға болады. Ориентализмге байланысты анықтамалардың әртүрлі болуы сияқты оны қарастырудың түрлері де алуан түрлі. Оны толығымен қабылдайтын, толығымен қабылдамайтын, жартылай қабылдайтын және жартылай қабылдамайтын пікірлері бар. Ориентализмнің тармақтарының алуан түрлілігі және олардың үздіксіз дамуы шығыс мәдениеті мен дәстүрін зерттеудің жаңа қырларын ашады. Шығыс мәдениеттеріне диалог пен құрметті сақтау – біздің ортақ міндетіміз және әлемдік мәдениеттер мен өркениеттердің үйлесімді өзара әрекеттесуінің кілті. Ориентализм әр түрлі мәдени дәстүрлер арасындағы терең түсіністік пен түсіністікке ықпал ететін маңызды зерттеу саласы болып қала береді.

Әдебиет:

1. Арнальдес Р., Франсыз Кюлтүрүнде Мухаммед Пейгамберин Тасвири [француз мәдениетінде Мухаммад пайғамбардың сипаттамасы]. // Улусларарасы Ислам Араштырмалары Семпозюму, Измир, 1985.
2. Асаф Х., Роберт Олсан – Джемиль Кураши; Орианталистлер ве Исламиатчылар [Шығыстанушылар және исламшылар]. // Истанбул, 1989.
3. Айдын А.А., Христиан Сөмюргеджилиги-Мисионерджилиги [Христиан отаршылдығы- миссюненшілігі]. // Дианет Дергиси, джилт: 15, сайы: 5, Анкара.
4. Беркес Н., Арап Дүниясында Исламиет, Миллиетчилик, Сосиализм, [Араб әлеміндегі ислам, патриотизм, социализм]. // Истанбул, 1969.

5. Джеррахоғлу И., Батыдакі Хадис Чалышмалары үзегіне [Батыстағы хадис жұмыстары туралы]. // Улусларарасы 1. Ислам Араштырмалары Семпозюму, Измир, 1985.
6. Джиладжы О., Христианлык Пропагандасы ве Мисионерлик Фаалиетлери [Христиандық пропагандасы және миссионерлік]. // Анкара, 1982.
7. Эдвард Саид, Орианализм // ауд. Н. Узель - Истанбул, 1982.
8. Hodgson M. S., The Aventure of Islam [İslam'ın Serüveni]. // İstanbul, 1992.
9. Hizmetli S., Dialogue Islam – Chretien a l'Époque du Prophete // Анкара университетеси Дергісі, Анкара, 1989.
10. Хизметли Сабри. Орталық Азия Түрік Республикаларындағы зиянды ағымдар және миссионерлік. – Алматы. 2006.
11. Хизметли Сабри. Ислам тарихы (Алғашқы дәуір) // Алматы, 2014.
12. Ибла Дергісі // Туныс, 1978.
13. ROUX, Jean Paul, l'İslam en Occident [Батыстағы ислам]. // Europe-Afrique, Payot yay, Paris, 1959.
14. Сарачоғлу Э., Баты динлер тарихинде Ислам. // Улусларарасы 1. Ислам Араштырмалары Семпозюму, Измир, 1985.
15. Түркче Сөзлюк. ТДК // Анкара, 1979.
16. Түркия Дианет Вакфы Ислам Энциклопедиси. «Орианализм» бабы // Истанбул, 1991.
17. Уралгирай Юсуф. Ислам Әлемінде Мисионерлік Фаалиетлери // Анкара, 1977.

References:

1. Arnal'des R. Fransuz Kјulturunde Muhammed Pejgamberin Tasviri [description of Prophet Muhammad in French culture]. // 1. Uluslararası İslam Arashtyrmalary Sempozyumu, Izmir, 1985. [in Turkich].
2. Asaf H., Robert Olsan – Dzhemil' Kurashi; Orientalistler ve Islamiatchylar [Orientalists and Islamists]. // Istanbul, 1989. [in Turkich].
3. Ajdyn A.A., Hristian Somjurgedzhiligi-Misionerdzhiligi [Christian colonialism - missionary work]. // Dianet Dergisi, dzhilt: 15, saјy: 5, Ankara. [in Turkich].
4. Berkes N., Arap Dunijasynda İslamiet, Millietchilik, Sosializm, [Islam, patriotism, socialism in the Arab world] // Istanbul, 1969. [in Turkich].
5. Dzherrahoglu I., Batydaki H adis Chalyshmalary uzerine [About hadith works in the West]. // Uluslararası 1. İslam Arashtyrmalary Sempozyumu, Izmir, 1985. [in Turkich].
6. Dzhiladzhy O., Hristianlyk Propagandasy ve Misionerlik Faalietleri [Christian propaganda and missionary work]. // Ankara, 1982. [in Turkich].
7. Jedvard Said, Oriantalizm // aud. N. Uzel' - Istanbul, 1982.
8. Hodgson M. S., The Aventure of Islam [İslam'ın Serüveni]. // İstanbul, 1992.
9. Hizmetli S., Dialogue Islam – Chretien a l'Époque du Prophete // Ankara universitesi Dergisi, Ankara, 1989.
10. Hizmetli Sabri. Ortalyq Azija Turik Respublikalaryndagy zijandy agymdar zhane missjunerlik [Harmful currents and missionary work in Central Asian Turkic Republics]. – Almaty. 2006. [in Kazakh].
11. Hizmetli Sabri İslam tarihy (Algashqy dauir) [History of Islam (Early era)] // Almaty, 2014.
12. Ibla Dergisi // Tunys, 1978. [in Kazakh].
13. ROUX, Jean Paul, l'İslam en Occident. // Europe-Afrique, Payot yay, Paris, 1959. [in French].
14. Sarachoglu Je., Baty dinler tarihinde İslam. // Uluslararası 1. İslam Arashtyrmalary Sempozyumu, Izmir, 1985.

15. Turkche Sozljuk [Turkish word].TDK // Ankara, 1979. [in Turkich].

16. Turkija Dianet Vakfy Islam Jensiklopedisi, «Orientalizm» baby [Turkey Dianet Wakf Islamic Encyclopedia. Article «Orientalism»] // Istanbul, 1991. [in Turkich].

17. Uralgiraj Jusuf. Islam Aleminde Misionerlik Faalietleri [Missionary Activities in the Islamic World] // Ankara, 1977. [in Turkich].

Хизметли С.

Kazakh-Turk International Academy, Алматы, Қазақстан

E-mail: ydu2006@mail.ru

СТАНОВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ВЕТВИ ОРИЕНТАЛИЗМА

Аннотация. В данной статье рассматриваются развитие, история и цели ориентализма. Становление ориентализма можно отнести к эпохе Просвещения, когда европейские философы и ученые начали изучать культуру, языки и историю стран Ближнего Востока, Азии и Северной Африки. С конца XVIII века жители Запада отправились осваивать Восток и вошли на Восток, используя всю мощь своей гегемонии. В этот момент академическая работа и другая плодотворная деятельность сочетаются с жизнью Востока. В Европе работы и деятельность такого рода породили «миссионерскую деятельность» и ориентализм, начавшиеся в последней четверти 17 века. Цель работы – рассмотреть развитие и историю ориентализма и показать взаимосвязь ислама и Запада на основе исторических авторов и произведений. Как говорится в статье, ориентализм стремится облегчить межкультурный диалог и обмен между Востоком и Западом. В ходе работы используются методы описания и анализа, что позволяет глубже понять тему. Новизна статьи заключается в том, что позитивные и плодотворные отношения, основанные на взаимопонимании и эффективности, а также установление подлинного диалога между Западом и богатым ресурсами исламского мира Востока, сложившиеся в историческом конфликте, рассматривались взглядами, которые принесут постоянную пользу мировое сообщество в целом. Результаты исследований показывают, что цели ориентализма многогранны и сложны и включают в себя ряд целей, связанных с исследованиями, репрезентацией, диалогом и расширением прав и возможностей. Преследуя эти цели, ученые-востоковеды могут внести свой вклад в создание уникального, взаимосвязанного и справедливого мирового сообщества.

Ключевые слова: ориентализм, востоковеды, Восток и Запад, Исламият, диалог, миссионерская деятельность, культура.

Hizmetli S.

Kazakh-Turk International Academy, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ydu2006@mail.ru

FORMATION, DEVELOPMENT AND BRANCHES OF ORIENTALISM

Abstract. This article examines the development, history and goals of Orientalism. The formation of Orientalism can be traced back to the Age of Enlightenment, when European philosophers and scientists began to study the cultures, languages, and history of the countries of the Middle East, Asia, and North Africa. Since the end of the 18th century, the Westerners set out to explore the East and entered the East using all the power of their hegemony. At this point, academic works and other fruitful activities are combined with the life of the East. In Europe, works and activities of this nature created "missionary activity" and orientalism, which began in the last quarter of the 17th century. The purpose of the work is to review the development and history of

Orientalism and show the relationship between Islam and the West, based on historical authors and works. As the article states, Orientalism seeks to facilitate intercultural dialogue and exchange between East and West. In the course of work, methods of description and analysis are used, and it is possible to understand the topic in depth. The novelty of the article is that positive and fruitful relations based on mutual understanding and efficiency, as well as establishing genuine dialogues between the West and the resource-rich Islamic world of the East, developed in historical conflict, were considered views that would permanently benefit the global community as a whole. Research findings suggest that the goals of Orientalism are multifaceted and complex, and include a range of goals related to research, representation, dialogue, and empowerment. By pursuing these goals, Orientalist scholars can contribute to a unique, interconnected, and just world community.

Key words: Orientalism, Orientalists, East and West, Islamiyat, dialogue, missionary activity, culture.

Автор туралы мәлімет:

Хизметли Сабри, доктор, профессор, Kazakh-Turk International Academy ректоры, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Хизметли Сабри, доктор, профессор, ректор Kazakh-Turk International Academy, Алматы, Казахстан.

Information about the author:

Hizmetli Sabri, doctor, professor, Rector of the Kazakh-Turk International Academy, Almaty, Kazakhstan.